

Marit Laurin i början av 70 talet

Den antroposofiskt orienterade läkepedagogiken i Sverige

Försök till en krönika

(Skriven av Marit Laurin 1975 med anledning av Mikaelgårdens 40 årsdag)

Det var i maj 1934 det började. Då möttes en dag fyra människor till ett samtal. Det var Per Sundberg, rektor för Viggbyholmskolan, en av 30-talets många fria reformskolor, då blott 5 år gammal. Vid skolan fanns några s k problembarn, vi skulle nu säga utvecklingsstörda barn. Det var pojkar i 14 - 15-års-åldern, och de beredde kollegiet stora bekymmer genom sina utvecklingssvårigheter. Den ena var en välbegåvad kleptomant, den andra schizoid, 3 andra mera okomplicerat utvecklingsstörda. Marit Laurin, nyanställd lärare vid skolan, hade hört, att en ung, tysk läkepedagog, Gustav Ritter, var på besök i Stockholm, och sade detta till rektorn. "Tag hit honom!" sade han. Marit Laurin lyckades spåra upp honom. När han hörde vad det gällde, sade han: "Jag kommer." Och han kom tillsammans med fru Helfrid Hilding, som hade inbjudit honom till Stockholm. Nästa dag skulle han resa tillbaka till Tyskland.

Han såg pojkarna, såg också deras teckningar och arbetsböcker. I det samtal, som sedan följde, levde på något sätt hela den kommande utvecklingen som innesluten i ett frökorn. En direkt följd av samtalet var, att Gustav Ritter lade hemvägen över Göteborg för att söka upp den ena pojkens föräldrar, och en annan, att Marit Laurin tillbringade en del av sitt sommarlov på det institut i Tyskland, där Gustav Ritter och hans fru var verksamma. En tredje följd var, att Per Sundberg på hemväg från en konferens också besökte detta institut och lärde känna även fru Charlotte Ritter. Allt detta hade till resultat, att Charlotte och Gustav Ritter redan samma sommar förlorade sin semester till Viggbyholmskolan för att där hålla en sommarskola med de fem "sorgebarnen". Eftersom de inte alls behärskade svenska, blev

det helt naturligt för Marit Laurin att sluta sig till dem för att tjänstgöra som tolk och översättare. Per Sundberg ställde ett tomt elevhem till förfogande, maten fick hämtas i skolans kök, då ännu beläget i Viggbyholms gamla herrgård.

Och nu började en "sommarskola", där två av lärarna icke kunde ett ord av elevernas språk och den tredje icke hade mycket aning om läkepedagogiska verkligheter. Men det gick faktiskt bra ändå, det var något av den blinde och den halte, som stödde varandra, och det var säkert också goda makter med och hjälpte till. När Gustav Ritter efter någon månad måste återvända till Tyskland, stannade Charlotte Ritter kvar och flyttade med de fem pojkarna in i en liten villa i en förvuxen trädgård, som Per Sundberg hyrde åt henne. Han möblerade den och ställde också ett hembiträde till förfogande. Fru Hilding gav den namnet "Lövängen". Hembiträdet skötte hushållet, men allt annat gjorde fru Ritter själv: hon hade hand om pojkarnas vård, hon promenerade med dem, hon sysselsatte dem, hon undervisade dem, så gott det gick med hennes svenska språkmöjligheter. Det blev mycket konstnärliga och praktiska sysselsättningar den första tiden: målning, teckning, geometri, vävning och enklare eurytmiövningar.

När det uppstod en särskilt dramatisk situation, skickade hon efter Marit Laurin, som bodde 5 min därifrån, och sade henne, vad hon skulle säga till pojkarna. Marit Laurin hade också berättasetimme för pojkarna varje kväll. Den lilla villan - i avsaknad av alla moderna bekvämligheter - i sin förvuxna trädgård var en fördrömd idyll, men arbetet, som gjordes där, var intensivt. Gustav Ritter kom på besök till jul och reste under vårterminen flera gånger fram och tillbaka mellan Sverige och Tyskland.

Nazismen började visa sitt rätta ansikte i Tyskland, de första flyktingarna sökte sig över gränserna, och Socialstyrelsen inrättade "utlänningskommisionen". De fem pojkarna gjorde goda framsteg, nya anmälningar kom, den lilla villan började bli för trång. Den lilla plantan, som spirat ur frökornet, började bli mogen för "utskolning".

Många allvarliga överläggningar ägde rum mellan de tre sammanstrålade kollegerna dessa vinter- och vårmånader, många brev gick mellan fru Ritter och ledningen för det tyska institutet, som ogärna ville mista två väsentliga medarbetare. Så småningom växte

ett beslut fram att fortsätta vårda den lilla plantan. Nu gällde frågan: var?

Viggbyholms gamla herrgård, som Viggbyholmskolan just detta år flyttade ur? Nej, vi märkte, att vi måste komma litet längre bort från Viggbyholmskolan för att den läkepedagogiska lilla plantan skulle kunna utvecklas efter egna nödvändigheter. En annons i Dagens Nyheter: två, tre svar, varav ett gällde en större villa i något, som hette "Järna", ett helt okänt begrepp den gången även för Marit Laurin. Den 30 maj 1935, det var Kristi Himmelfärdsdag med två plusgrader och snöslask över ljus vårgrönka, reste vi i bil från Viggbyholmskolan genom Rönninge och Södertälje till Järna. Villan visade sig vara ett "kråkslott" från sekelskiftet med tinnar och torn, högt belägen i ett skogsbyn med härlig utsikt över Järnafjärden. Den var i tämligen dåligt skick, saknade värmeledning och badrum m m men hade stora, härliga rum belägna i fil på nedre botten och många utrymmen på övre våningen (samt ett rum i tornet och en oinredd vind).

Årshyran var ett tusen - säger och skriver ett tusen - kronor. Efter ett par dagars betänketid skrev vi under hyreskontraktet. Sedan började vi fundera över var vi skulle kunna låna pengar till det första halvårets hyra. Detta lät sig göra, och med en lastbil full med den lilla Viggbyholmsvillans inredning och en lastbil till från olika vindsförråd i Djursholmsvillor flyttade vi in i vårt "kråkslott", som genast helt frimodigt döptes till Mikaelgården. Att det just var på kvällen den 18 juni, som vi alla tre var församlade där första gången, tog vi som ett gott omen. Det var ju den dagen år 1924, som Rudolf Steiner

besökte det läkepedagogiska institutet, Lauenstein utanför Jena, där tre unga studenter några veckor tidigare börjat ett arbete med några barn, det var "Lauensteinfödelsedagen". Och nu den 18 juni 1935 satt tre människor en sommarkväll i sin förhyrda villa och undrade, vad framtiden kunde ha i sitt sköte.

De första dagarna hade vi "semester". Vi använde den till att se oss om i huset, på tomten, i trakten. Huset lämnade mycket övrigt att önska, alla elektriska ledningar fick genast bytas ut t ex andra skröpligheter att förtiga. Tomten hade spår av en förfallen prydnadsträdgård, nedanför backen fanns en rödmålad "statarlänga",

därifrån fick vi så småningom vår första städfru. Trakten var en fridfull jordbruksbygd med betande kor i alla marker, alla arbetarbostäder bebodda och ett litet villasamhälle borta vid Järna station med ett par affärer och några smärre fabriker i utkanten. På landsvägen körde böndernas hästskjutsar med mäld till den några kilometer bort belägna Saltå kvarn. Mjölken kostade 35 öre litern och lika mycket fick en städfru i timpenning de första sju åren. Men så kunde man också få köpa ett par sommarskor för 12 kronor, och det var ändå bra skor.

I denna trakt, där vi hamnat genom en sk tillfällighet, väntade goda vänner på oss, goda vänner, som vi ännu inte kände. En dag i september körde en hästskjuts upp på gården, i den satt två systrar, av vilka den ena någon månad senare blev Mikaelgårdens husmor, och hon är det än idag vid fyllda 83 år. Hennes syster och svåger blev våra mycket goda vänner. Hennes svåger var genom alla år Mikaelgårdens förnämsta stöd i alla kamerala frågor och är det alltjämt.

Vår "semester" tog snart slut. Den 1 juli kom de första barnen, och snart började också gästerna infinna sig. "Huset är obeskrivligt fullt med folk", står det i en dagbok efter några veckor. Nu började vi också en "sommarskola" med barnen, med litet bättre språkliga förutsättningar än föregående år.

Till de problem, som efterhand rullade upp sig, hörde att vi, när höstterminen närmade sig, hade mycket få barn. 2 -3 anmälningar togs tillbaka av olika orsaker, och inga nya anmälningar kom. Vi var ju totalt okända. Vi hade visserligen besökt några läkare, innan vi flyttade ut till Järna, men hade inte tänkt på att kontakta Medicinalstyrelsen. Ingen av läkarna hade heller gjort oss uppmärksamma på att vi skulle ha godkännande och tillstånd av denna myndighet för vår verksamhet. Det fick vi veta först, när den efter ett par år på något sätt fick kännedom om vår existens. Men nu hade vi alltså bekymmer med barnen, både de som fanns och de som inte fanns. Vi försökte t o m med annonsering, och den annonsen resulterade i många påringningar, men bara från annonsagenter. Skriftställare Neander-Nilsson, en av Mikaelgårdens första vänner, skrev en artikel om Mikaelgården i sin tidning - men inte heller nu kom barnen strömmande! Så började vi vår första hösttermin med

inalles fem barn. Men Mikaeldagen firades med en liten skolfest, då dessa fem fick visa, vad de övat de gångna veckorna. Det tycks ha varit regnväder den dagen, ty traditionen vet förmåla, att det nästan regnade in på en av de närvarande pappornas kala hjässa. En klar minnesbild är, att han satte sig så långt ut på en "soffa", att den nästan slog över ända. Den bestod nämligen av en madrass på en sängbotten, lagd på två sockerlådor. Det fanns solida sockerlådor på den tiden! Men hans lilla 9-åring läste upp en dikt till Mikael, och han var mycket nöjd.

När vi firade första advent, uppförde barnen - som under tiden blivit sex eller sju - ett litet spel, som Gustav Ritter skrivit, som inledning till adventsträdgården. Då hade också våra vänner borta i Ytterjärna hittat vägen till oss, och hela familjen var den kvällen med. Dessa små direkt för barnen skrivna spel blev de första åren en tradition framför allt till första advent men ibland också till Mikaeli. Längre fram tillkom ett gammalt svenskt julspel från reformationstiden, som Gustav Ritter letade fram universitetsbiblioteket i Uppsala. Vår första jul firade vi tillsammans med åtskilliga kära gäster, julgran hämtades i skogen, och vi gick med facklor till julottan i Ytter-Järna kyrka.

Vårterminen började med tio elever, snart växte skaran till tolv och mer. Vår 9-åring hade fått sällskap med två 10-åringar, gruppen kring 14 - 15 år växte något, och ett par ynglingar i den övre tonårsåldern kom också. Än så länge bara pojkar, flickorna kom först senare. Några av barnen kom att stanna länge på Mikaelgården, andra lämnade oss igen efter en kortare tid. Det blev så småningom en mycket brokig skara, från 6 - 7-åringar upp till vuxna, från lätt efterblivna, som man denna gången sade, till svårt psykiskt sjuka och alla stadier däremellan. Vi hade barn, som rymde, barn som smutsade ner och rev sönder, barn med skrikanfall, barn som inte talade, barn som levde helt i sin egen värld och var mycket svåra att nå, men också miljöstödda pojkar i 14-årsåldern med ganska normal intelligens och stor företagsamhet.

Detta första år var svårt, svårt på många sätt. Det var svårigheter med barnen, ibland med föräldrarna, det var svårigheter med samarbetet, svårigheter med språket (för de "invandrade"), svårigheter med ekonomin, ovisshet inför framtiden - och ständigt nya praktiska problem att lösa. Men det svåraste var ändå, att vi liksom inte hade

någon "mark" att stå på, inga erfarenheter att bygga på, inga traditioner att föra vidare. Allt måste byggas upp ur intet.

Bland våra gäster sommaren och hösten -36 var Edmund Pracht, lyrans skapare, den första som tonsatte partier ur Kalevala. Fru Ritter hade några år tidigare väckt hans intresse för detta urgamla finska epos, som Rudolf Steiner lade så stor vikt vid och om vilken han sade, att det i framtiden kommer att få lika stor betydelse för människorna som Iliaden och Odysseen hittills har haft. Motiv ur denna diktning - berättade eller framförda som sång och musik eller i eurytmisk framställning - har varit ett ledmotiv för Mikaelgården genom alla år. "Kalevala är vår terapi", sade fru Ritter en gång. Den sommaren tonsatte Pracht också vårt första Mikaelispiel, "Sagan om Järn-Hans", som Gustav Ritter hade skrivit och som barnen uppförde vid årets Mikaelifest. Hela detta besök var en viktig "inkarnationshjälp" för det som ville bli Mikaelgården och som ännu trevade sig fram och sökte sin form.

Vad gjorde vi med barnen? Vi åt tillsammans med dem förstås, vi vårdade och undervisade dem, vi promenerade, vi cyklade, lekte, åkte skidor med dem - kort sagt, vi gjorde allt utom de husliga sysslorna, ofta nog delade vi rum med dem också. Det var inget märkvärdigt i detta, det hörde till pionjärtiden i alla läkepedagogiska institut. Likaså var det inget märkvärdigt, att vi ingen kontantlön fick. Det hörde också till. Vi fick, vad vi behövde, och det var nog. Begreppet bestämd arbetstid fanns inte, inte heller begreppet ledighetsdagar. Man arbetade så länge man orkade varje dag och tog ibland nätterna till hjälp. Nätterna användes till grubbel över ekonomin, som aldrig gick ihop. Ändå levde vi vidare. Avgiften var de första åren 250 kronor per barn och månad, säger och skriver månad. Nedsatta avgifter var inget ovanligt, det var ju alltid föräldrarna själva, som betalade, och det fanns föräldrar, för vilka 250 kronor i månaden var för mycket. Det utjämnades till en del av att de välsituerade gav extra bidrag, antingen kontant eller in natura. Så står för minnet en mamma, som kom bärande på ett par stolar, som hon tagit med sig hela vägen från Stockholm genom tåg och buss och till fots upp från landsvägar. Pappa bankdirektören (han med flintskallen!) hjälpte oss efter ett år att köpa villan och skaffade oss lån till värmeledning och andra nödvändiga förbättringar. Under det andra skolåret slapp vi

därför elda den stora järnkaminen i hallen och kakelugnarna i rummen. Det var ett stort framsteg.

När detta andra skolår gick mot sitt slut, såg vi med stor tacksamhet tillbaka på det. Trots alla svårigheter - både gamla och nya - kändes det, som om vi fått litet mark under fötterna, vi hade något att stå på. Det fanns fyra små skolgrupper med tre barn i varje, det fanns huvudundervisning och berättelsetimme, det fanns handarbete och eurytmi, det började komma en viss rytmisk ordning in i skolans liv, det hela började "andas". Ett par svåra barn fick tas i huvudsak enskilt. Bland dem var en svårt sjuk schizofren pojke, som kom våren 37 tretton och ett halvt år gammal till Mikaelgården. Han blev i sitt livsöde helt sammanvuxen med det läkepedagogiska arbetet och lever än i dag i ett av Järn-hemmen. Han blev så småningom till hela hemmets "hjärta", men vägen dit var lång och mödosam. På våren -37 började Kristet Samfund sin verksamhet i Stockholm genom Karl Engqvist och Helmut Giese. De blev båda kära och förtrogna vänner till Mikaelgården och samarbetet med dem var fruktbart och av väsentlig betydelse.

Hösten -37 hade den stora villan blivit för trång. Möjligen hyrde vi redan andra året den röda statarlängan nedanför backen. Ett par rum inreddes i ett befintligt stort f d höns hus. Under de följande åren tillkom en mindre villa, som flyttades från en annan socken, en liten nybyggd stuga nere i trädgården "perspektivet", en liten vävstuga (hälften av den nuvarande) och slutligen år - 41 den byggnad, som än i dag kallas "nya huset", fastän den är bland de äldsta av Mikaelgårdens nuvarande byggnader. All denna byggnation försiggick utan att en enda myndighet behövde tillfrågas, ingen byggnadsnämnd ville ha en massa formulär ifyllda, ingen medicinalstyrelse ville godkänna ritningar. Det enda som behövdes för att bygga var - pengar.

Det mörknade alltmer över Europa. Antroposofiska Sällskapet i Tyskland förbjöds redan 1935. Ett par år senare var alla Waldorfskolor och de flesta läkepedagogiska hemmen stängda, år 1942 förbjöds även Christengemeinschaft. Allt flera människor försökte rädda sig ut ur Tyskland undan koncentrationslägrens färd, men långt ifrån alla lyckades. De omgivande länderna var njugga med inrese- och arbetstillstånd, Sverige var tyvärr inget undantag. De

som lyckades fick genomkämpa svåra tider, innan de fick fotfäste i det nya landet. Också till Mikaelgården fann några av dem vägen. De flesta gick vidare efter någon tid (så doktor Hans Mändl, doktor Daniels m fl), men några förband sig helt med det läkepedagogiska arbetet. Krigsutbrottet den 3 september 1939 stängde gränserna. Nu kom icke heller de många gäster, som de första fyra åren varit så talrika på Mikaelgården. Det hade varit något internationellt över Mikaelgården dessa första år, och märkvärdigt nog förblev det så, även sedan gränserna stängts. Bland medarbetarna fanns utom svenskar och mellaneuropeer en norsk eurytmist och en norsk läkepedagog, redan före krigsutbrottet fanns en ung engelsman. Längre fram kom en holländare, en danska, en finska att sälla sig till medarbetarkretsen. Bland barnen fanns en norsk flicka, ett par finländare, en tysk gosse, en ungrare (son till flyktingar) och en liten fransyska med ett gnistrande temperament. Det är kanske inte så underligt, att de helsvenska Järnaborna till en början såg på oss med en viss misstrogen undran. När det gällde att övervinna denna misstro, hade våra vänner i Ytter-Järna stor betydelse. Herr Krafft var en betrodd kommunalpamp, dem han inlät sig med, måste man godtaga, även om de kom från utrikes ort.

Våren 1940 rullade den svenska krigsmaktens motorkolonner en hel natt med tungt dån förbi nere på landsvägen: det var invasioner i Danmark och Norge, som gav genljud i Sverige. Och nu kom snart en ny ström av flyktingar, gudskelov bättre mottagen än den första. Det var till en början mest unga norska motståndsmän som kom, många av dem studenter, men längre fram kom mellaneuropeer, som nu för andra gången var på flykt undan Hitler. Ur den strömmen fick vi nya medarbetare och Sveriges första antroposofiska läkare: Doktor Karl Wiener och doktor Hilde Huneberg.

De första krigsåren: det var de stränga, snörrika, hårda vintrarna, det var vedeldade värmepannor, det var taxichaufförer, som kämpade med sina gengasgrytor, det var livsmedelsransonering (men ransonerna var tillräckliga), det var priser, som steg, det var postgången till utlandet, som blev långsam och osäker - annars gick livet sin gilla gång, kunde man tycka. Men oro för släkt och vänner i Europa och snart också i Amerika och ovissheten inför framtiden - hur skulle den allt våldsammare kraftmätningen sluta, och vad skulle

vara kvar av världen, när den var slut - låg som en djupnande skugga över det dagliga livet, mörkare för varje år.

Från och med hösten -39 kan man säga, att Mikaelgården alltmer företedde anblicken av ett så att säga regelrätt läkepedagogiskt institut för skolbarn, om än den yttre ramen ännu var primitiv. Det stod inga lediga platser och väntade på barnen längre, i stället var det barnen, som fick vänta ibland. En föräldraförening bildades: Mikaelgårdens vänner. Vi fick bestämda fickpengar (utom fritt vivre förstås), det var visst 70 kronor per månad våren -42. Hade vi inte också en ledig dag per vecka? Bland barnen fanns vid det här laget en liten grupp tonåringar - ett par svårt sjuka, ett par mera "utvecklingsstörda" - som inte längre passade i skolbarnsmiljön. Detsamma gällde ännu mer för de vuxna män, som hade sökt sig till Mikaelgården någon gång omkring 1940 - 41. Bland medarbetarna fanns en liten grupp, som hade initiativ för dessa människor. Det var Hans Glaser, som hade dem i vården, det var Marit Laurin, som efter en tids frånvaro hade återkommit med initiativ för vävsalen och de äldre, och det var Viktor Penzias, som gärna ville jobba hantverksmässigt med dem. En donation på 13 000 kronor gjorde fram på vårsidan slag i saken. Den räckte till den kontanta delen av köpesumman för Saltå Gård borta vid Pilkrog 4 km från Mikaelgården i grannskapet av Saltå-kvarn.

Valborgsmässoafton 1942 skrevs köpekontraktet. Vi anade inte då, att "donationen" om något år skulle förvandlas till amorteringspliktigt lån - då hade köpet inte blivit av. Det ekonomiska vågspelet var stort nog ändå. Den 17 juni kom Hans Glaser och hans skyddslingar med hästskjuts från Mikaelgården till ett hemtrevligt, rymligt, nödortfött möblerat gammalt hus. De fick blommor i knapphålet och köttbullar till middag (vilket var märkligt år 1942). Och på "Lauenstein-födelsedagen" den 18 juni var igen tre människor samlade och såg undrande mot framtiden - precis som sju år tidigare på Mikaelgården.

Och nu började alltsammans omigen, alla pionjärtidens mödor, denna gång skärpta av att det rådde krig och kristid i världen. Än en gång måste allt byggas upp ur intet, ja detta "intet" var ännu mera totalt än första gången. Ty till Mikaelgården medförde Charlotte och Gustav Ritter dock flera års praktisk erfarenhet av det läkepedagogiska

arbetet med barn, i de existerande läkepedagogiska instituten fanns "modeller" och i läkepedagogiska kursen riktlinjer för arbetet. Men hur detta arbete skulle förvandlas för att motsvara behoven hos ungdomar och vuxna, det visste man ingenstans någonting om, det måste vi själva försöka komma underfund med. Vi gjorde alla misstag, som överhuvudtaget är möjliga att göra, och svårigheterna hopade sig så, att vi efter ett och ett halvt år var mycket nära att ge upp hela företaget. Ja, det var faktiskt redan beslutat, att saken skulle läggas ner och vi återvända till Mikaelgården. Men efter en vaknatt, då det som trots allt börjat spira fram på Saltå kändes som en realitet att vara trofast mot, togs beslutet tillbaka. Vi fortsatte. Och vi fick uppleva, att de svårigheter, som tornat upp sig framför oss som höga berg, de vek tillbaka, när vi kom tillräckligt tätt inpå dem. Så efterskänktes "donationen", som förvandlats till amorteringspliktigt lån, till allra största delen, när förfallodagen var inne. Men pionjärtiden var lång och mödosam, även sedan de värsta begynnelsekriserna var överståndna, i grund och botten räckte den i minst fjorton år. Först då hade vi någotsånär kommit fram till den struktur i arbetet, som sedan dess har utgestaltats och utvecklats vidare. Den fundamentala insikten var, att psykiskt störda eller sjuka människor långt in i vuxen ålder behöver stöd och stimulans av undervisning och specialterapi för att kunna utveckla sin arbetsförmåga och kanske så småningom finna en plats i samhället eller i en skyddad arbetsform.

När vi flyttade till Saltå, hade vi gruvat oss litet för att byta Mikaelgårdens skyddade läge i skogsbrynet mot den blåsiga Järnaslätten - men bytet blev en positiv överraskning. Det var mycket skönt att bo i denna urgamla kulturbygd, som då ännu var en levande jordbruksbygd. Och det kändes mycket riktigt för våra tonåringar att vara omgivna av en levande arbetsmiljö. På vägen utanför vår trädgård körde bönderna till och från Saltå kvarn med sina sädessäckar. Kvarnfallet i Moraån gav mjölnaren elektriskt ljus i hans bostad, och Moraån gav pojkarna tillfälle till roliga sysselsättningar året runt. Om vintern skridskoåkning, i islossningen hoppade de på isflak, senare kom våröversvämningen, alltid lika spännande, ibland mycket dramatiskt, som den gången den rev loss en av våra broar och förde den med sig, och då alarna längs strandkanten plötsligt stod långt ute i vattnet på en framforsande flod,

fiskafänge på våren och försommaren, flottar och kanoter om sommaren osv.

De mera arbetsföra bland våra pojkar var de första 10 åren gärna sedda medhjälpare vid arbetstoppar inom jordbruket, framförallt under höbärgningen och höströskningen. Mekaniseringsvågen inom jordbruket dränkte dessa arbetstillfällen. Gårdarna blev kreaturslösa, skördetröskorna skötte hela tröskningsarbetet. I stället kunde vi ända in på 60- talet då och då placera en pojke hos hantverkare i Järna, i en mekanisk verkstad eller i en affär. Även denna möjlighet försvann i och med omdaning av Järna samhälle. Småföretagarna försvann, arbetstakten hårdnade, kraven skärptes.

Men tillbaka till 40- talet. När det lilla Saltå gick igenom sin födelsekris i november -43, hade världskriget kommit in i sitt sista, hårdaste, ohyggligaste skede. Utlandstyskarna kallades till vapentjänst. Gustav Ritter blev svensk medborgare då - han hade ju varit i landet mer än de föreskrivna sju åren, som krävdes - men Helmut Giese följde inkallelsen och deltog i krigets sista skede på Ostfronten. Atombomberna över Japan gjorde slut på kriget i yttre måtto våren 1945. Kriget var slut och trots det ohyggliga och ödesdigra i detta slut gick det dock som en lättnadens suck genom oss alla. Nu kom en ny flyktingström: människor som sökte sig bort från det sönderbombade Tyskland i krigets sista skede, ibland hela familjer, som inte visste något om sin far. En sådan familj fann en fristad på Mikaelgården. Han själv kom först 1950 tillbaka ur rysk krigsfångenskap och gick bort redan våren -53.

År 1945 började Gustav Ritter, som något år tidigare lämnat Mikaelgården, ett läkepedagogiskt arbete i en liten villa, belägen mitt emellan Mikaelgården och Saltå, som hette Solberga. Därmed började nästa läkepedagogiska äventyr: Solbergahemmets läkepedagogiska institut, som idag har vuxit till en hel by där uppe i skogsbrynet.

Efter krigsårens avspärning och isolering fanns både inom antroposofiska sällskapet och dess dotterörelser en längtan efter kontakt och samarbete. Till läkepedagogerna kom redan hösten -48 en inbjudan till en internationell konferens i Holland. Dessa konferenser har sedan dess hållits vartannat år, till en början vid olika

Hans och Lissa Glaser på 50-talet

institut i Tyskland, senare vid Goetheanum. Och nu kom kollegor från andra länder på besök igen och hade med sig nya impulser och goda råd. Bland de första gästerna efter kriget var doktor Hardt med sin fru. De hörde alla till "urläkepedagogerna", hade suttit bland åhörarna vid Rudolf Steiners läkepedagogiska kurs och sedan dess hela tiden varit verksamma vid institutet Lauenstein, först utanför Jena, sedan i närheten av Eisenach och slutligen i Mecklenburg, dit de evakuerades under krigets slutskede med hela institutet. Där tvingades de efter någon tid att överlämna den utrymda institutionen till den ryska ockupationsmakten, men alla barnen räddades. Mod och okuvlighet kunde man uppleva hos dessa båda människor, som gått obrutna genom svåra prövningar, kanske alldeles särskilt hos henne.

Litet längre fram kom Werner Pache från Sonnenhof i Schweiz med sin fru doktor Julia Bort, också båda "urläkepedagoger", fastän Pache var för ung för att vara med om läkepedagogiska kursen, han fick stanna på Lauenstein och ta hand om barnen den gången. Hans fru var även en skicklig och erfaren läkeeyrtmist, och vi fick många viktiga råd av henne. Werner Paches hjärtesak var utbildningsfrågan. För att den läkepedagogiska impulsen skulle leva vidare bland nya generationer av läkepedagoger, måste en fullgod utbildning komma till stånd, menade han. En sådan hade också börjat redan både vid Eckwälden i Tyskland och vid hans eget institut i Schweiz.

Från Skottland hade vi ett par gånger besök av ledaren för Camphillrörelsen, doktor Karl König. Han kom från Stockholm, där han hållit föredrag vid den nystartade Kristofferskolan, satte sig i vår röda soffa och sade med stor hjärtlighet och glädje: "Så, nu är man hemma igen!" - Där läkepedagoger arbetade, där kände han sig hemma. Vi kunde konsultera honom (liksom även doktor Hardt och doktor Bort) och därigenom få avgörande hjälp till större klarhet kring några av våra psykiskt sjuka pojkar. Vid sitt sista besök på Saltå uppsöktes han av ett par unga svenskar, som 1957 började Dormsjöskolan i Dalarna: Ragnar Rudholm och Esbjörn Stridell. Deras verksamhet hade från början en egen profil: barnen och medarbetarna bodde tillsammans i familjer i olika stugor, där varje familj hade sitt eget hushåll, det var den gången något nytt.

Herbert Hahn, som alltsedan Waldorfskolans start 1919 varit en bärande kraft i dess kollegium - ja, han var faktiskt med redan före starten - kom tillbaka ur landsflykten (till Holland) och bemödade sig nu på många resor att återställa och stärka ett gemensamt medvetande inom skolrörelsen och mellan dem och den läkepedagogiska rörelsen, särskilt i fråga om den fria religionsundervisningen, som låg honom särskilt varmt om hjärtat. Han besökte Järna och Stockholm många gånger under 50- och 60-talen. Också Edmund Pracht kom flera gånger på besök under efterkrigstiden, han inspirerade det musikaliska arbetet på Mikaelgården och ledde antroposofiska studiekurser.

I senare delen av 40-talet inrättades de första barn och ungdomspsykiatriska klinikerna. Kliniken vid Akademiska Sjukhuset i Uppsala sände en av sina första patienter till Saltå Arbetsskola. Och det blev många fler under årens lopp. Även rådgivningsbyråerna byggdes ut, och det blev allt vanligare, att barn remitterades till oss från någon av dessa instanser. Barnavårdsnämnderna började också hjälpa föräldrarna med den ekonomiska delen genom att helt eller delvis betala avgiften för barnen. Denna beräknades efter samma grunder som före och under kriget och ökade endast långsamt i takt med penningvärdets försämring. Byggnadsnämnderna tillkom, det började behövas inte bara pengar utan även papper av olika slag för att kunna bygga. Även Medicinalstyrelsen började intressera sig för eventuella byggnadsplaner och ville granska och godkänna dem.

Mikaelgårdens tredje och fjärde sjuårsperiod (1949-1963) präglades av en livlig byggnadsverksamhet. Det gamla, solida f d hönshuset fick ge plats för ett vackert elevhem. I skogsbrynet litet längre bort reste sig snart en eurytmisal med scen och åskådarplatser för ca 80 personer, och det gamla, kära "kråkslottet" ersattes av en ny huvudbyggnad. Mera i periferin tillkom ett par egnahemsbyggen för medarbetare och ytterligare elevhem litet upp i skogen. Mikaelgården fick därmed en enhetlig, väl genomformad yttre gestalt, det tillfälliga i den ursprungliga bebyggelsen försvann. Även Solbergahemmet byggde mycket under 50- talet. På deras område fanns på 30- talet ett stort hönseri (där Mikaelgården köpte sina ägg de första åren). Det var en präktig byggnad, som byggdes om till samlingshall med en liten scen för eurytmi m fl utrymmen. Hönshus kan vara mycket användbara!

Saltå Arbetsskola nöjde sig ännu med att förvärva villorna i grannskapet allteftersom de blev lediga och nödtorftigt bygga om dem till elevhem. Ett stycke värdefull tomtmark följde med vid varje köp, som vidgade skolans område, vilket var välbehövligt. Ett hus nyuppfördes dock även på Saltå, men det var inte nytt. Det var en gammal timmerstuga från 1700-talet, en s k "parstuga", som flyttades och som i det ursprungliga stora köket gav oss vår första eurytmisal. Den var hela 45 m2 stor, ett helt hav tyckte vi. Dit flyttade nu det julspel, som hittills varje år spelats i den vävsalen, som var ett ombyggt stall. Men det var litet mödosamt att få vävstolarna nervävda och undanflyttade i tid för julspelsrepetitionerna!

Till alla tre institutionerna kom i början av 50-talet (eller något tidigare) nya medarbetare, som kom att göra mycket väsentliga insatser i de olika institutionernas liv och delvis är verksamma där än idag. 1958 återkom en av Mikaelgårdens tidiga medarbetare som färdigutbildad läkare och blev nu läkare vid till en början alla de läkepedagogiska instituten, sedan under en följd av år vid Saltå och Mikaelgården. Dessförinnan hade vi i alla år fått hjälpa oss fram med olika av medicinalstyrelsen godkända tillsynsläkare utan kännedom om vare sig vår läkepedagogiska metod eller den antroposofiska medicinen. Samt med de ofta förekommande besöken av antroposofiska läkare, som kunde ge oss råd och anvisningar i enskilda fall. Några av dem har nämnts i det föregående.

Även andra verksamheter började växa fram i Järna under 50-talet: en Kristet Samfunds-församling, en agentur för Weleda och ett biodynamiskt forskningslaboratorium. Två små läkepedagogiska hem för yngre barn blev också till: Astrid Mulder började 1952 med Mora Park och Elfriede Barthels några år senare med Kristoffergården. Den byggdes upp kring två svårt utvecklingsstörda barn, som först varit på Mikaelgården och Solbergahemmet. Den ena lever än i dag på Kristoffergården och är nu i 40-årsåldern. Maria Grunert började år 1953 med Helgestahemmet, ett litet hem för kvinnlig ungdom med liknande målsättning som Saltå Arbetsskola. Det låg först i Enköpingstrakten men flyttade 1966 till Mölnbo i Järnas grannskap. Redan 1947 gjordes ett försök med en liten första klass enligt Waldorfpedagogiken i Järna, och inom Solbergahemmets ram upprepades försöket två gånger under 50- talet

Hans Glaser och Marit Laurin framför Saltåhuset på 50-talet

På 50- talet började också Stella och Ivar Hellström - båda medarbetare vid Mikaelgården under dess tidiga år - med det som blev Årstahemmet i Stockholm. Det var till en början en liten försöksavdelning vid Carslunds vårdhem men blev snart en självständig enhet under huvudmannaskap av Stockholms Barnvårdsnämnd, en förmodligen unik företeelse bland antroposofiskt orienterade läkepedagogiska institut. Årstahemmet har i denna ömtåliga situation lyckats bevara sin egenart och sin handlingsfrihet och omnämns med en viss stolthet av Stockholms stads representanter vid officiella tillfällen.

Men det var inte bara de läkepedagogiska instituten, som utvecklades under 50-talet. Kristofferskolan, som började som en liten första klass i en förhyrd lokal på Söder i Stockholm 1949, växte snabbt och hade 1961 ungefär 300 elever och fullt utbyggt högstadium. Under hela 50- talet reste alla medarbetarbarn från Järna till Stockholm för sin skolgång (vid två tillfällen efter ett första skolar i Järna). Samtidigt med att Kristofferskolan i Stockholm var fullt utbyggd, fick sina första statsbidrag och började planera ett skolbygge, började igen en liten första klass i Järna, som under 60- talet växte ut till Järna Waldorfskola. Det var två f d medarbetare vid Solbergahemmet, Renate Zeiher och Margit Adam, som började detta vågsamma företag. Trots att denna skola på hela denna tid inte har fått ett öre från det allmänna - utom skolmåltider och skolskjutsar de sista åren - har den idag ett par hundra elever och har t o m lyckats att bygga flera små paviljonger vid Järnafjärden.

På 50- talet vaknade runt omkring i Europa och Amerika ett nytt intresse och en ny ansvarskänsla inför de utvecklingsstörda barnen. Det tog sig uttryck i en intensiv nydaningsverksamhet inom "samhällssektorn" och också i de föräldraföreningar, som grundades i det ena landet efter det andra för att tillgodose dessa barns speciella behov. I Sverige grundades Förbundet för utvecklingsstörda barn redan i början av 50- talet och utvecklade stor aktivitet. Stockholms stad byggde bl a Carslunds stora vårdhem. Även små behandlingshem osv började tillkomma, antalet kliniker och rådgivningsbyråer växte.

I slutet av 50- talet tillsatte riksdagen två stora utredningar, "mentalvårdsdelegationen" och "barnanstaltsutredningen". Båda

dessa kommittéer investerade biståndet av befintliga hem och anstalter och båda utsträckte sin inventering även till de s k "Järnahemmen", som nu började bli ett begrepp. Besökare fäste sig vid den "hemlika atmosfären" i dessa hem, den "individuella vården", de "små enheterna", de "differentierade behandlingsmetoderna", "stor personaltäthet" osv (citerat ur inspektionsrapporter). Gemensamma måltider för barn och medarbetare noterade man också som ett plus. På den materiella standarden hade man ofta något att anmärka, men det fastställdes också, att arbeten ständigt pågick för att förbättra denna standard.

Ungefär samtidigt med FUB (föräldraföreningen) tillkom en ny lag om undervisning och vård av psykiskt utvecklingsstörda. Den föreskrev, att varje landsting skulle upprätta en centralstyrelse, som skulle ha ansvaret för denna undervisning och vård, även ekonomiskt. Betalningsansvaret för dessa barn övertogs därmed av samhället. Mer och mer blev detta också fallet med de psykiskt sjuka barnen, där lagstiftningen ännu inte hade hunnit så långt.

Det blev allt mera vanligt, att barnavårdsnämnder och andra samhällsinstanser helt eller delvis befriade föräldrarna från deras ekonomiska börda. Det var under 50- talet i många fall ännu små landsortskommuner, som fick detta nya ansvar och som vi nu hade att förhandla med i stället för som förut med föräldrarna. Men även för dem var den ekonomiska bördan betungande, och frågan om nedsatta avgifter var alltjämt mycket ofta aktuell.

Frågan om statsbidrag väcktes allt oftare och efter långa förhandlingar slöt vi slutligen avtal med medicinalstyrelsen om 40 % stadsbidrag till driften. Vi fick det utan någon inskränkning av vår självständighet. Vi stod visserligen under inspektion av medicinalstyrelsen, men vi var (och är alltjämt) våra egna huvudmän, och vi hade helt fria händer, både när det gällde val av elever, val av medarbetare, val av läkepedagogiska metoder, utformning av arbetsförhållanden och hela gestaltningen av arbetet. Dessa förhandlingar inledde 60- talet, som i sin helhet blev ett decennium av förhandlingar i olika frågor. Förändringens vind blåste i det svenska samhället. Den stora kommunsammanslagningen började, som utplånade de små, självstyrande kommunerna med deras förtroendevalda tjänstemän, gamla ärevördiga medicinalstyrelsen

med anor från 1600-talet uppslukades av socialstyrelsen, barnanstaltutredningen och mentalsjukvårdsdelegationen avgav sina betänkanden, som blev anledning till riksdagspropositioner och i sinom tid beslut.

Barnanstaltutredningens betänkande "Barn på anstalt" kom i tryck 1965. Där fälldes mycket positiva omdömen om privata anstalter i allmänhet och om de läkepedagogiska instituten i synnerhet och samtidigt förordades, att samhället i framtiden skulle överta hela ansvaret och vara ensam huvudman för all barnavård. Läkepedagogiska Institutets Förbund, en sammanslutning av Järnahem, som samarbetat vid förhandlingarna om statsanslag, fick tillfälle att avge ett remissvar på detta betänkande. Vi framhöll där, att det som i betänkandet anbefalles som moderna principer i barnavården, har Järnahemmen tillämpat alltsedan sin tillkomst, och motiverade utförligt, varför vi anser det enskilda huvudmannaskapet vara ett omistligt fundament för arbetet. En föräldradelegation uppvalde socialministern med en skrivelse i samma anda undertecknad av många föräldrar.

Det tre år gamla avtalet med medicinalstyrelsen om statsbidrag ersattes år 1967 av ett liknande avtal med Stockholms läns landsting i samband med att landstingen övertog ansvaret för all sjukvård. Den s k omsorgslagen av 1967, som trädde i kraft 1 juli 1968, föranledde socialstyrelsen att i september 1969 kalla alla "Järnahemmen" till ett sammanträde. Där framhölls, att i fortsättningen de utvecklingsstörda, som omfattades av nämnda lag, och de psykiskt sjuka skulle vårdas på skilda institutioner. Vi uppmanades att "välja sida", men de barn, som redan var inskrivna vid våra institut (och vid Omsorgsnämnden), fick stanna och fick också gå vidare från ett institut till ett annat. Sedan dess är vårt val begränsat antingen till kategorin "utvecklingsstörda" (som omfattas av omsorgslagen) eller till de "psykiskt sjuka" (som omfattas av sjukvårdslagen, vilken dock icke har utformats för barn och ungdom på ett sätt motsvarande omsorgslagen). Vissa undantag förekommer lyckligtvis alltjämt, men barnsammansättningen är icke längre så mångsidig som under de första 30 åren av vårt arbete.

Då fanns vid alla hemmen de mer eller mindre efterblivna (som sedan omsorgslagens tillkomst kallas "utvecklingsstörda"), de

hjärnskadade, de neurotiska, de psykotiska, enstaka spastiker, enstaka mongolida (de är i regel för lätthanterliga för att visas till "Järnahemmen"), enstaka miljöskadade, däremot inga utpräglat kriminella. Där fanns barn, som intellektuellt stod mycket lågt men hade rika resurser i känslor och viljeliv, där fanns barn med ensidigt utvecklad abstrakt intelligens, som hade mycket svårt att få beröring med verkligheten, barn med starka autistiska tendenser, barn med karaktärsvårigheter av epileptoid art, kleptomani - uppräkningsen är säkert inte fullständig! Vi gjorde den erfarenheten, att denna till synes heterogena sammansättning av barn utgjorde en ovärderlig tillgång i arbetet. Den var en social faktor av stor betydelse, de mera försigkomna utvecklade hjälpsamhet och tolerans gentemot sina svagare kamrater, de svaga sporrades och stimulerades av umgänget med de mera utvecklade. Men det kunde också vara så, att de mera försigkomna upplevde, hur de till synes svagare utvecklade färdigheter, som de själva hade svårt för att uppnå. Det kunde bli något av självklar broderlighet, av "bären varandras bördor" (åtminstone hos tonåringarna, som krönikeskrivaren har mest erfarenhet av).

Det fanns på 50- talet ännu mycket av företagsamhet och lekförmåga även hos de sjuka barnen, de kunde utveckla aktivitet, en aktivitet, som många gånger blev till allehanda rackartyg men som ändå var uppfriskande. Pubertetssvårigheterna kunde ta sig nog så stormiga uttryck, som ofta blev till dramatiska uppgörelser. På Saltå upplevde vi då alltid, hur välgörande de konstnärliga och praktiska övningarna verkade, spelen till jul, midsommar och Mikaeli, eurytmi, målning och svart-vit teckning m m, de olika verkstäderna och sist men inte minst arbetet i trädgård och ladugård. Det var på 50- talet alltid en pojke, som under ledning och med viss tillsyn skötte korna, som då ännu mjölkades för hand, och det var ofta underbart att uppleva, hur den jämna, lugna rytmen i arbetet verkade på honom. Just detta arbete väddade på ett särskilt sätt till pojkarnas ambition och ansvarskänsla, de liksom rätade på sig, fick en "rakare själshållning" och ett sunt självförtroende. När en sådan pojke sedan kom på besök, som föredetting, hände det att korna fick det mesta intresset!

Byggnadsverksamheten fortsatte vid alla institut under 60- talet. Till och med Saltå övergick från att bygga om och renovera till att bygga nytt. Mikaelgården byggde, Solbergahemmet byggde, Mora Park

byggde, Kristoffergården byggde, Årstahemmet byggde, Dormsjöskolan byggde, Telleby Verkstäder byggde, Solåkrabyen byggde - de båda sistnämnda de första instituten, som från början byggde helt nytt.

Källaren i Saltås första nybyggda elevhem inreddes till bageri med två riktiga murade stenugnar. Där började vi baka "Saltå-brödet", som vi trodde till husbehov för oss och de andra instituten. Det fick dock en så stor efterfrågan, att verksamheten efter bara två år hade vuxit ur skolrörelsens ram och blev en egen stiftelse, som dock ännu i sex år höll till i elevhemmets källare. Glädjen var stor på alla håll, när den 1970 kunde flytta in i ett stort nybyggt bageri på Saltå Kvarns område. Där kom nu också en kvarnrörelse i gång efter en paus på 15 år. Där males biodynamiskt odlad säd från de stora gårdar i Järna, som under 60- talet övergick till biodynamisk odlingsmetod.

På 60- talet uppförde Kristet Samfund i Järna ett litet kapell på Saltå Kvarns område. Solbergahemmet började med ett annex för några Norrlandsbarn i trakten av Umeå. Det blev efter några år ett självständigt läkepedagogiskt hem, Mariagården.

Ett problem, som sysselsatte oss på 60- talet, speciellt Saltå, Helgesta och Solbergahemmet, var frågan vad som skulle ske med de skyddslingar, som uppnått vuxen ålder. Runtom i världen har denna fråga alltsedan 50- talet kommit mer och mer i förgrunden. På Saltå arbetar vi alltså på lösningen av denna fråga (dispenser, höjning av åldersgränsen, olika former av familjevård), på Solbergahemmet tog en grupp föräldrar initiativ till Solåkrabyen, som började sin verksamhet 1970 och nu har 56 vårdplatser. Ett år tidigare, 1969, började Geert Mulder Telleby Verkstad i Järna, en extern skyddad verkstad med 23 platser, i vilken tillverkades Choroi-musikinstrument. Där finns nu sex av Saltås f d elever och flera är på väg. Bland arbetstagarna finns också f d Helgestaflickor och några av Solåkrabyens elever.

En annan viktig fråga på 60- talet var utbildningsfrågan. Vi "30-talister" hade utbildat oss i det praktiska arbetet med barnen och i ett gemensamt studiearbete om kvällarna i den mån tid och krafter medgav. Fick man så tillfälle till ett par månaders konstnärliga övningar (eurytmi, målning, talgestaltning) i Dornach eller någon

Hans Glaser på sin 70-årsdag 1973

annanstans, så var det redan en stor förmån. Så var det överallt i läkepedagogikens första tid. Men redan på 50-talet hade läkepedagogiska seminarier kommit till i England, Tyskland, Holland, Schweiz och särskilt för Werner Pache var dessa frågor en hjärtesak. "Vi måste uppnå, att vår utbildning kan betraktas som jämbördig med den statliga och också bli erkänd av staten", sade han. När den läkepedagogiska initiativkretsen uppstod i början av 60-talet, hade den bl a detta mål i sikte. Man syftade till att samordna de utbildningsformer, som fanns i olika länder, och få hela utbildningen internationellt erkänd.

Också här i Järna anslöt vi oss till dessa bemödanden, vi kunde göra det tack vare att Rudolf Steinerseminariet fanns och att vissa kurser vid Rudolf Steiner-seminariet av initiativkretsen och av den medicinska sektionen vid Goetheanum accepterades som ingående i den läkepedagogiska utbildningen. Därmed är vi framme vid 60-talets stora glädjeämne: Rudolf Steiner-seminariets tillblivelse. Det hade funnits några år i form av sommarkurser för nordisk ungdom i Solbergahemmets lokaler. I och med att Bruno Liljefors "Wigwam" vid Järnafjärden år 1964 ställdes till förfogande, började en intensiv utveckling. Ur de växande ungdomsskaror, som varje år passerar Rudolf Steiner-seminariets olika kurser, har många läkepedagoger rekryterats och seminariets verksamhet är överhuvudtaget av omistlig betydelse för de läkepedagogiska instituten och kan helt enkelt inte tänkas bort ur bilden.

Den läkepedagogiska utbildningen är fr o m hösten 1974 fyraårig. I den ingår två års grundutbildning med en dags studier per vecka förenad med anställning vid ett läkepedagogiskt hem samt allmänna linjen och pedagogiska linjen vid Rudolf Steiner-seminariet, den senare med vissa kurser utbytta mot läkepedagogiska specialkurser. Möjlighet finns också att taga det avslutande året vid Rudolf Steiner-seminarierna i Eckwälden eller Dornach. Konstnärliga och praktiska övningar utgör en viktig del av utbildningen. Läkepedagogiska Instituts Förbund är ansvarig för grundutbildningen och för de läkepedagogiska specialkurserna och utfärdar betygen.

Till utbildningen hör också fortbildningen av redan verksamma läkepedagoger. Även därvidlag togs nya steg under 60-talet. Den kursverksamhet, som funnits vid de olika instituten redan tidigare,

Lissa Glaser 1973

oftast med hjälp av utländska gäster, blev under 60-talet mer och mer en gemensam angelägenhet. Första gången det skedde i större skala var då Solbergahemmet 1965 inbjöd de andra Järnahemmen till en kurs av doktor Treichler från Husemannkliniken i Tyskland. Tre år senare inbjöd Läkepedagogiska Institutets Förbund alla nordiska institut till en kurs, som hölls av doktor Holzapfel från medicinska sektionen vid Goetheanum.

Ur detta initiativ växte det fram en nordisk medarbetarkrets, och den utser inom sig en aktionskommitté för dessa nu årligen återkommande "studiedagar", som förlagts till Kristi Himmelfärdsdag och de tre följande dagarna. Denna nordiska medarbetarkrets brukar träffas varje år vid Allhelgonahelgen på något av de nordiska instituten för att planlägga och förbereda nästa års studiedagar, som numera helt bestrids av skandinaviska krafter. Samtalsgrupper och konstnärliga övningsgrupper är ett viktigt inslag i studiedagarna, som brukar ha cirka 100 deltagare, och tillfälle ges också alltid att utbyta erfarenheter kring den aktuella situationen i de olika länderna.

En annan glädjande företeelse är, att översättningsarbetet kommit igång. Den läkepedagogiska kursen och andra grundläggande föredrag av Rudolf Steiner finns sedan några år i manuskripttryck för internt bruk, och en skrift av Werner Pache kom hösten 1974 ut i tryck i svensk översättning ("Uppfostran och undervisning av barn i behov av själslig vård" Kosmos förlag).

Svårast att skildra i en summarisk krönika är det som det egentligen kommer an på: själva den läkepedagogiska vardagen. Så många dagar i så många hem under så många år, så många möten mellan barn och läkepedagoger - hur skall det kunna skildras? Själva "mönstret" för den läkepedagogiska gärningen, så som Rudolf Steiner gett det i den läkepedagogiska kursen, det har inte förändrats. De terapeutiska resurserna har ökat, erfarenheter har samlats - men ändå står man med varje barn i varje ny situation inför en ny uppgift, uppgiften att finna det som är det rätta just för det barnet i den situationen. Så småningom lär man sig, att det icke bara är de s a s synliga framstegen det kommer an på, hur viktiga dessa än är. Det viktigaste är, om en människa - trots bestående, kanske svåra handikapp - kan bli istånd att ge uttryck åt sin personlighet, så att den

människokrets, där han eller hon lever, känner: från honom eller henne kommer något, som bara just han eller hon kan ge oss, något som är uttryck för just den individualiteten. Då "glimtar guld fram under björnfällen", som någon en gång sade. Och det räcker.

Den 30 maj 1975 hade det gått 40 år sedan den dag, då de tre läkepedagogiska pionjärerna för första gången reste ut till Järna och tog det hus i betraktande, som så småningom blev till Mikaelgården. Denna dag hade Rudolf Steiner-seminariet avslutning för den pedagogiska-läkepedagogiska linjen. Bland de ungdomar, som mottog sina avgångsbetyg av Jörgen Smit, var även sex läkepedagoger. I den till mer än sista plats fyllda salen fanns deltagare i Rudolf Steiner-seminariets andra linjer - eurytmilinjén, den biologisk-dynamiska linjen - representanter för de flesta instituten, för Waldorfskolan och för de andra antroposofiska aktiviteterna i Järna. Salen blommade och lyste av ungdom från alla de nordiska länderna, ungdom, redo att taga vid och föra vidare det som påbörjats i de olika antroposofiskt inspirerade verksamhetsområdena, bland dem läkepedagogiken.

Och här sätter krönikören punkt för försöket, som var svårare än hon trodde. Det skulle blivit en exposé över läkepedagogikens utveckling i Sverige i en tid och ett samhälle så fullt av omdaningar och förändringar, som det vi upplevat dessa 40 år. Men det blev bara glimtar. Och glimtar huvudsakligen från utvecklingen i Järna, vilket krönikören ber de andra hemmen att ha överseende med.